

NEO-HİTİT KENT DEVLETİ GURGUM'UN ERKEN DEMİR ÇAĞI KRAL HEYKELLERİ

Çağlar AKDAĞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
caglarakdag.mku@gmail.com

ÖZET

Gurgum, Anadolu'da Hititlerden sonra kurulmuş Neo-Hitit kent devletlerinden biridir. Günümüz Maraş topraklarında kurulan krallığın başkenti ise Marqasti'dir. Bu isim aynı zamanda bu günkü Maraş isminin kökenidir. Kentte günümüze kadar altmış civarında heykeltraşlık örneği ele geçmiştir. Bunların çok büyük bir kısmı kabartma biçiminde mezar steli ya da Tarhunzas betimidir. İncelenen eserler ise iki heykel başı ve iki torsodur. Heykeller üzerinde yapılan çalışmalar, bunların büyük olasılıkla Gurgum krallarına ait olduğunu göstermiştir. Ayrıca, stilistik karşılaştırmalar sonucunda, bunlardan üçünün M.Ö. 9 yüzyıl ve 8. yüzyılın başına ait olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu döneme ait Maraş örneklerinin üzerinde yoğun bir Assur etkisi görülür. Bu örnekler dışında kalan Hasancıklı Heykeli ise, çok daha önceki bir döneme ait olmalıdır. Heykel sadece Gurgum'un değil tüm Neo-Hitit heykeltraşlığının bilinen en erken serbest heykel örneği olmaya adaydır.

337

Anahtar Kelimeler: Neo-Hitit, Gurgum, Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi, Heykel, Kral.

EARLY IRON AGE KING SCULPTURES OF GURGUM THE NEO-HİTTİTE CİTY STATE

ABSTRACT

Gurgum is one of the Neo-Hittite city states established after the Hittites in Anatolia. Same time, Marqasti is the capital of the kingdom established in the land of Maras city center. This name is also the origin of Maras name. In the city, around sixty sculptures have been unearthed daily. A very large part of the marble burial stele or Tarhunzas reliefs. Unlike these, studied Works are two heads and two torsos in this articles. Our studies on the statues have shown that they are probably belongs to the Gurgum kings. Furthermore, as a result of stylistic comparisons, It is understood that tree of them must belong to the 9th century and the beginning of the 8th century. There is an intense Assyrian influence over the Maras specimens of this period. Other than these examples, the Hasancıklı Sculpture must belong to a very earlier period. The sculpture may be the earliest example, not only Gurgum's, but also for all the Neo-Hittite in known examples.

Keywords: Neo-Hittite, Gurgum, Kahramanmaraş, Archaeological Museum, Sculpture, King.

Giriş

Neo-Hitit¹ Kent devletlerinden biri olan Gurgum'un Demir Çağ'a ait heykeltraşlık eserleri daha çok Kahramanmaraş merkezde konumlanan kale ve yakın çevresinde tespit edilmiştir. Bugüne kadar tespiti yapılan eserler, önceleri geleneksel Hitit sanatı etkili bir üslup sergilerken daha sonraları bölgeyle yoğun etkileşimde olan Assur, Arami ve Fenike kültürlerinin sanatsal etkileri altına girmişlerdir (Darga, 1992: 308; Akurgal, 2005: 195-246). Gurgum'da ele geçen eserler arasında mezar stelleri², Fırtına Tanrısı'nın işlendiği adak stelleri, kapı aslanları, sfenksler ve kral/yönetici heykelleri yer almaktadır. Bunlar arasında kral ya da muhtemelen yöneticilere ait olan iki torso ve iki baş, altmış adet örnek arasında serbest heykel tipindeki yegâne dört örnektir. Günümüze kadar yapılan araştırmalarda Neo-Hitit heykeltıraşlığında kral heykelleri yeteri kadar önem görmemiş ve detaylı bir araştırma yapılmamıştır. Çoğu Kahramanmaraş Müzesi'nde sergilenen Gurgum'a ait serbest heykeller de benzer bir biçimde ayrıntılı bir araştırmadan yoksun kalmıştır. Bu dört serbest heykel parçası dışında, yalnızca üzerinde Luvice Hiyeroglif yazıt bulunan heykel ve heykel altlıkları araştırmacılar tarafından filolojik ve tarihi açıdan değerlendirilmiştir³. Bu çalışmanın amacı, bahsi geçen dört heykel parçasını bilinen Gurgum tarihini de göz önüne alarak özellikle Neo-Hitit Heykeltraşlığı içerisinde stilistik açıdan değerlendirmektir.

338

Gurgum ve Marqasti

Gurgum-Marqasti/Maraş, coğrafi olarak Akdeniz, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun kesişim noktasında kurulmuş bir Neo-Hitit kent devletidir (Alpaslan, 2011: 375). Krallığın merkezi genellikle bu günkü Maraş Kalesi ve çevresi olarak görülür. (Carter, 1994: 332-336; Hawkins, 2002: 507; Thuesen, 2002: 49,50; Konyar, 2010: 27). Burada Gurgum ve Marqasti tanımları arasındaki fark, birinin bir bölgeyi diğersinin ise kent merkezini ifade etmesidir.

---

¹ Yeni Hitit, Geç Hitit, Luvi, Luvi-Arami, Suriye-Hitit Kent Devletleri olarak adlandırılmaktadır. Neo Hitit terimi söz konusu adlandırmaların İngilizce ve Türkçeden uyarlanmış biçimi olarak kullanılmıştır.

Kahramanmaraş'ta ele geçirilen Demir çağı Heykeltraşlık eserleri içerisinde mezar stelleri büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmaların konusunu çoğunlukla mezar stelleri oluşturmuştur. Bkz: Tiryaki, 2010; Ürkmez, 2017b, s. 206, Figür 1.

Hawkins tarafından incelenen Stel-Heykel tipindeki diğer örnekler için bkz: Hawkins, 2000b: Plate 109-Maraş 4, Plate114-Maraş 14.

Gurgum Kent Devleti'nden ilk defa *Gurgumite* adıyla II. Assurnasirpal Dönemi Assur kaynaklarında⁴ söz edilmekte, sonraları ise daha detaylı olarak II. Salmanassar'a ait belgelerde karşımıza çıkmaktadır (Luckenbill, 1926: 215; Grayson, 2002b: 11, 16). Daha sonraları III. Salmanassar (858-824), yaptığı seferlerden söz ederken Assur'a vergi veren ülkelerin isimleri içerisinde Gurgum'dan da söz etmektedir (Pritchard, 1969: 277; Kâh-Jin Kuan, 1995: 30; Grayson, 2002b: 16; Collins, 2007: 83). Yine Assur krallarından III. Tiglath- Pileser (MÖ 744-727) zamanında başlayıp, II. Sargon zamanına (MÖ 721-705) kadar süren ve kralların her yıl Anadolu'ya yaptığı seferleri anlatan yıllıklarda da Gurgum kentinden söz edilmektedir. MÖ. 711 yılında Assur kralı II. Sargon zamanında Gurgum'un artık tamamen bir Assur şehri haline getirildiği anlaşılır (Eker, 2013: 32).

Marqasi isminin de bölgeye ilk kez yine Assurlar tarafından verildiği kabul edilir (Luckenbill, 1927: 31; Dinçol, 2000: 127). Hawkins, II. Sargon döneminde Marqasi isminin başkent için kullanıldığını belirtmektedir. Kent muhtemelen Marqasi ismiyle Assur'a dahil edilmiştir. Marqasi ve Gurgum isimleri arasındaki bağlantı ise Sargon yazıtları sayesinde sağlanmıştır. Sargon, çağdaşı olan Gurgum Kralı Tarhulara'yı tanımlamak için "Gurgumlu" Kurkumawani- (URBS), ya da "Marqasili" terimlerini dönüşümlü olarak kullanmıştır. II. Sargon'un, "Bit-Pa'alla Toprağı" terimini de Gurgum için kullandığı, yine Hawkins tarafından belirtilmektedir (Hawkins,2000'a, s. 249). Ancak "Bit-Pa'alla" terimi, II. Sargon'un yazıtlarının yapılan tercümesinde farklı bir biçimde Gurgumlu aile ismi olarak da görülmektedir (Lie, 1929: 39). Son yıllarda Maraş Kalesi'nin çok yakın çevresinde bulunan Assurca tabletler, bölgenin tam isminin Marqasti olduğunu göstermekle birlikte, Gurgum'un başkenti olarak buraya lokalize edilmesini de sağlamıştır (Gökçek, 2005: 50-51). *Marqasti*, isminin Demir Çağı'ndan itibaren kullanılan diğer versiyonları ise, *Marqas*, *Markaji/ ši/ si*, *Maraj*, *Marasin*, *Marassa*, *Marasion*, *Maraş* olarak günümüze kadar ulaşmıştır. (Ürkmez, 2014: 71-72).

Gurgum/Marqasti'nin Kralları

Grayson'a göre Assur kaynaklarında adı geçen ilk Gurgum kralı (M.Ö. 858) Mutallu'dur (Grayson, 2002b: 11, 16). Ancak Bryce, transkripsiyonu yapılan MARAŞ 8

⁴ II. Assurnasirpal döneminde Gurgum için bkz: Grayson, 2002a: 293.

stelinde yer alan metne dayanarak, ondan daha önceki krallar olan Astuwaramanza, Larama ve Muwatalli isimlerine ulaşılmaktadır (Bryce, 2012: 122). Kral Larama'dan sonra Gurgum tahtına MARAŞ 4 Stelinden öğrendiğimize göre büyük olasılıkla oğlu Kral Muwizi geçmiştir (Bryce, 2012: 122-123). Kral Muwizi den sonra Gurgum tahtına Oğlu Halparuntiya I. oturur (Bryce, 2012: 123-125). Tahta I. Halparuntiya'dan sonra II. Muwatalli'nin oturduğu, oğlu II. Halparuntiya'nın aynı steldeki: "*Ben Muwizi'nin torunu, Kral Muwatalli'nin oğlu Gurgum Kralı Halparuntiya'yım*" sözlerinden anlaşılmaktadır (Bryce, 2012: 123). Hakkında en geniş bilgi edindiğimiz bir diğer kral ise Larama II/Palalam oğlu II. Qalparunda/ II. Halparuntiyas'tır (Grayson, 2002b, s. 18,37,47; Giusfredi, 2010: 56; Bryce, 2012: 127). III. Salmanasar'ın seferlerinin anlatıldığı "Kurkh Anıtı"nda, Fırat'ın batı yakasında gümüş, altın, kalay ve bronzun haraç olarak alındığı kişiler arasında Gurgum Kralı III. Halparuntiyas/Qalparunda'dan söz edilir (Grayson, 2002b: 18). 1906 yılında Pastor Brunnemann tarafından Maraş'ta bulunan ve aynı yıl İstanbul müzesine götürülen imzalı heykel parçasında⁵ ise Halparuntiyas bu sefer kendisini tanıtmaktadır: "*Ben hükümdar Muwatalli'nin oğlu, Gurgum Kralı Halparuntiyas, Hirika kentini yıktığım yıl Upatitasis Tarhunzas'ta oturdum...*" (Hawkins, 2000a: 256).

340

Sargon ve III. Tiglatpileser'in hükümlerlik yıllarında (M.Ö. 744-727) Gurgum Kralı Tarhulara'dır (Luckenbill, 1926: 272- 287; Luckenbill, 1927: 13,31,46). Assur karşıtı bir politika sürdüren kral, Urartu Kralı II. Sarduri'nin başını çektiği Milid (Malatya) ve Kummukh (Adıyaman) krallıklarının içinde yer aldığı bir ittifaka katılmıştır. M.Ö. 743 yılında söz konusu ittifak yenilgiye uğratılmış ve Assur tarafından dağıtılmıştır (Anspacher, 1912: 36-38; Hawkins, 2000a: 250). Daha sonra Tarhulara'nın oğlu Mutallu babasını öldürerek Gurgum tahtına geçmiş ve bilinen son Gurgum Kralı olmuştur (Olmstead, 1923: 225; Hawkins, 2000a: 250). Mutallu'nun çağdaşı Assur Kralı II. Sargon M.Ö. 721-705 yılları arasında Neo-Hitit Kent Devletleri üzerine seferler düzenlemiş ve Gurgum'u da diğer devletler gibi bir Assur eyaleti olarak Marqas/Marqasti ismiyle doğrudan imparatorluğa katmıştır (Hawkins, 1990, s. 352; Winckler, 1907: 252; Stiebing, 2009: 277). Böylece bilinen ilk kral Astuwaramanza⁶ ile muhtemelen en geç M.Ö. 11.

⁵ Bu heykel parçası, stel-heykel tipiyle kanonik serbest heykellerden farklı örneklerdendir.

⁶Gurgum/Marqasti'nin ilk kralı olan Astuwaramanza hakkında daha geniş olarak bkz: Ürkmez, 2016: 354-355.

yüzyılın sonlarında başlayan Gurgum taht soyu, M.Ö. 8. yüzyılın sonunda Mutallu ile sona ermiştir (Bryce, 2012: 122-123; Ürkmez, 2014: 73).

Gurgum'un bu taht silsilesi ile birlikte en azından Astuwaramanza'dan itibaren kralların isimleri eksiksiz olarak bilinmektedir. Makalenin konusu olan iki torso ve iki başın bu krallardan hangisine ait olabileceğini kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da, stilistik olarak incelenip tarihlenmesi ve aşağı yukarı hangi dönemlere ait olduklarının belirlenmesi olasıdır. Bununla birlikte söz konusu heykel parçalarının kesinlikle krallara ait olduğunu söylemek mümkün olmasada, Maraş'a ait tüm eserler üzerinde, devamlı olarak kral isimlerinin ve soylarının Luvice telaffuzları, bu parçaların da çok büyük olasılıkla kral heykellerine ait olması gerektiğini göstermektedir⁷.

Pazarcık heykeli⁸

Baş kısmı kırık olan heykel 1970'li yıllarda Kahramanmaraş ilinin 60 km. doğusunda yer alan Pazarcık ilçesinde tespit edilmiştir. Yaklaşık 1,32 metre yüksekliğinde ve 32 cm genişliğinde olan heykel yarı işlenmiş olup tamamlanmamıştır. Sistemli bir kazı sonucu ortaya çıkarılmayan heykelin orijinal buluntu yeri hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Bazalttan bir blok şeklinde yapılmış olan heykelin baş kısmı göz hizasından kırılmıştır. Yuvarlak bir yüz yapısına sahip olan heykelin boynu, gövdeye oranla kısa işlenmiş olup saçlar enseden omuz üzerine doğru, düz bir şekilde inmektedir. Kısa kollu ve ayakları açık şekilde bırakan uzun bir tören kıyafeti giyen heykelin elleri, göbek üstünde bağlı bir şekilde verilmiştir. Heykeli sağ köşesinde yere paralel püsküllü bir kılıç kını motifi yer almakta olup, kını taşıyan kemeri ise vücudu saracak şekilde sol omzun üstünden gelip göğüs hizasından aşağıya doğru inerek, sağ kolun dirsek altından geçip kını ile birleşmektedir. Arka kısmı işlenmemiş heykelde sadece kemer hatları, heykelin sırtında da kabartma şeklinde görülmektedir. Heykelin elleri arasında heykele paralel kılıç kabartması yer almaktadır. Heykelin sol köşesinde ise üç satırlık bir Luvice hiyeroglif yazı ve yazının üstünde dirseğin hemen altında bir insan kabartması⁹

⁷ Kral isimlerinin geçtiği söz konusu aslan heykeli, stel-heykel ve diğer steller için bkz:Hawkins, 2000b: Plate 109-Maraş 4, Plate 112-Maraş 1, Plate 114-Maraş 14.

⁸ Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi Envanter no: 2215.

⁹ Luvi Resim Yazısında "tr. Ben/ Lat. Ego" anlamına gelmektedir. Bkz. Darga, 1992: 333.

işlenmiştir. Heykel üzerindeki silik hiyeroglif arkaya doğru devam etmektedir. Okunabilen kısımlarında Hawkins tarafından yapılan çevirisine göre yazıttan bir istilanın ya da saldırının önlendiği sonucu çıkarılabilir (Hawkins, 2000a: 276-277). Heykelin ayak kısmı aşırı tahrip olmasına karşın parmak detayları izlenebilmektedir.

Assur Etkisindeki Geç Hitit Stili (M.Ö. 850-800) özellikleri gösteren eserler de olduğu gibi Pazarcık Heykeli, kendinden önceki stil grubunun sert üsluplu özelliklerinden bariz bir biçimde ayrılmaktadır.

Assur etkili eserler üzerinde birden fazla kabartma motifin bir arada betimlendiği gözlemlenmekte, aynı zamanda insanların uzuvlarında belirgin bir biçimde yuvarlaklaşmanın olduğu görülmektedir. Assurlaşmış Geç Hitit Stili (M.Ö. 800/750-700) özelliklerini yansıtan eserler üzerindeki figürlerin, gösterilen hatlarının yuvarlak konturlarla daha da belirginleştirilmiş ve yüzde ayrıntılı olarak çalışmalar yapılmaya başlandığı görülmektedir. Son stil grubu olarak incelenen Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit Stili (M.Ö. 800-700 8. yüzyıl'ın sonu 7.yüzyıl'ın başı) özelliklerini gösteren eserlerde ise, güneyden gelen semitik topluluklarla birlikte Aramlı ve Fenikeli özelliklerinin de Neo-Hitit Dönemi Sanatını etkilediği görülmektedir. Bu stil grubunda; toplumun üst tabakasına ait kişilerin betimlendiği eserlerle birlikte, artık halktan insanların tasvir edildiği ve bu betimlemelerde duygusal ifadelerinde yansıtılmaya başlanarak, sanatta ileri gidildiği görülmektedir (Akurgal, 1995: 99-100).

Geleneksel Hitit stili özelliklerinden olan kısa tunikten farklı olarak Pazarcık heykelinin giymiş olduğu uzun tören elbisesi Assur dönemi stil özellikleri göstermektedir. Heykelin enseden omuzlara dökülen saç sitili ve sol köşesinde yer alan selamlama pozisyonundaki¹⁰küçük insan figürü kabartması tarihleme yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu ayakta duran ve sakalsız olan insan figürünün ensede toplanmış saç sitili ve giymiş olduğu uzun tören elbisesi Zincirli'de ele geçmiş kral Kilamuva ve oğluna ait olan kabartmadaki¹¹ stil özelliklerine yakın bir benzerlik göstermektedir. Kral Kilamuva (M.Ö. 832-810) zamanında yaptırıldığı bilinen eserlerde, Hitit tarzındaki saçların yanında kralın ensesinde M.Ö. 9. yüzyıl Assurstilinde bulunan saç topuzu da görülmektedir. Aynı

¹⁰ Antakya'nın 25 km güneydoğusunda, Karabur kayalıklarında bulunmuş olan Assur kabartmalarından birinde benzer selamlama pozisyonu görülmektedir. Bkz: Sevin, 2010: 112.

¹¹ Kral Kilamuva'ya ait olan kabartma Fenikece yazılmıştır ve Danuna Krallığı'nın tehdidine karşılık Assur'dan yardım istediği belirtilmektedir. Bu yazıt Anadolu'nun bilinen ilk Fenikece yazıtı özelliğini taşımaktadır. Bkz: Pınarcık, 2016: 63-99; Akurgal, 1966: 54-55.

şekilde saç topuzu, Zincirli'de ki başka figürlerde de vardır (Gilibert, 2008: 194-195-Zincirli 12/Zincirli 13). Darga'nın Geç Hitit stili II biçimine özgü olarak yerleştirdiği Karkamış'ta kral kapısı civarında ele geçirilen ve M. Ö. 10. yüzyılın sonu M. Ö. 9. yüzyılın başına tarihlenen kral Katuwas/ Katuvaskabartmasıyla saç sitili ve kıyafet olarak benzer özellikler göstermektedir (Darga, 1992: 245). Bu Assur saç topuzunun benzerleri diğer eserlerde de görüldüğü için Zincirli eserleri M.Ö. 850–800 yılları arasında tarihlenmektedir. Bu dönemden itibaren Neo-Hitit sanatında Assur etkisi artık çok belirginleşmeye başlamıştır. Tüm bu karşılaştırmalara dayanarak Pazarcık Heykelinin giysisi ve üzerindeki kabartma insan figürünün genel özellikleri açık bir biçimde Assur etkisini yansıtmaktadır (Üngör, 2011: 149). Pazarcık Heykelinin sağ köşesinde yer alan püsküllü kılıç kınının benzerleri Zincirli'de Güneykapı ve İçkale Ortostatlarında¹² ve Gurgum'da, ele geçen mezar stelleri üzerinde görülmektedir (Tiryaki, 2010: 35, Nr. 5, 8, 10, 29, 39).

Kemerin başlıca özellikleri, giysiyi gövdeye bağlamanın yanında kılıç, ok, önlük gibi çeşitli aksesuarın tümünde ortak olan püskül ögesiyle zenginleşen görsel yapılarında ortaya çıkmaktadır. Yine Zincirli'de ortaya çıkarılan Sam'al-Zincirli Sitadel/içkale saray yapısı: Çift aslanlı kaide üzerindeki ayakta betimlenmiş kral heykelinde aynı püsküllü kılıç ve kemer motifi gözlemlenmektedir (Darga, 1992: 263-Res. 268).

Neo-Hitit Dönemi Tanrı ve Kral heykelleri çoğunlukla uzun bir kıyafetle ellerinde asa, bellerinde ise birer kemer ve kılıçla betimlenirler (Akçay, 2011: 184). Dolayısıyla Tüm bu benzerlikler ışığında Pazarcık Heykelinin M.Ö. 9. yüzyıl ile 8. yüzyılın başına verilen Assurlaşmış Geç Hitit Stili Özelliklerinde olduğunu düşünmek yanlış olmaz (Bkz: Şekil 1/1a-1b-1c; Çizim 1/1a-1b-1c)¹³.

Hasancıklı Heykeli¹⁴

Maraş merkezin batısında, Ceyhan Nehri'nin kenarındaki Hasancıklı'da bulunmuş olan 110 cm. uzunluğundaki heykel, bazalt bir blok halinde işlenmiştir. Tamamlanmamış olan heykelin baş kısmı kırık ve elleri göbek hizasında bağlı bir pozisyonda betimlenmiştir. Heykelin sol omzundan aşağıya doğru inen ve sağ elin üzerinde sonlanan

¹²Benzer örnekler için bkz: Orthmann, 1971: Tafel55a Zincirli A/2; Tafel 56b Zincirli A/7, Tafel57c ZincirliB/3, B/5.

¹³ Şekil 1/1a-1b-1c, Fotoğraf: Çağlar Akdağ; Çizim 1/1a-1b-1c, Ayşenur Pala (Ksu, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Lisans Öğrencisi).

¹⁴ Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi Envanter no: 225.

bir şerit yer almaktadır. Sanatçı bu şekilde sol elin kıyafet içinde olduğu izlenimi vermeye çalışmıştır. Buna bağlı olarak heykelin büyük olasılıkla sağ göğsü açıkta bırakacak şekilde uzun ve bir kazıma ile sonlanan tören elbisesi giydiği düşünülebilir. Aynı zamanda açıkta bırakılan ayakta parmak detayları açık bir şekilde görülmektedir. Heykelin tanrılara saygı, dua eder pozisyonundaki duruşu, M.Ö. 3. Binyıldan itibaren Mezopotamya heykel sanatında karşımıza çıkmaktadır (Ürkmez, 2017a: 45). Eşnunna'da ortaya çıkarılan, tapınak insanlarını simgeleyen heykeller ilk örneklerindedir (Roaf, 1996: 75). Heykel bazında hemen hemen insan boyutlarına yakın 1.52 m. yüksekliğindeki Mari valisi İştup-ilum'un siyah taştan heykeli de örnek olarak gösterilebilir (Roaf, 1996: 119). Hititlere bu heykel anlayışının geçmesi Anadolu ile etkileşimde bulunan Assur vasıtasıyla olmuştur. Örneğin, M.Ö. 1. Binyılın başlarına tarihlenen Assur Kralı III. Salmanassar'ın heykeli aynı pozisyonda görülmektedir (Sevin, 2010: 203-214, Fig. 253-254).

Hasancıklı Heykeli'nin yüzeyinde düz, köşeli ve eğri formların hayli katı bir biçimde kullanıldığı görülür. Figür oldukça orantısız vücut hatlarına sahiptir. Heykelin proporsiyonu ve işleniş bakımından Neo-Hitit dönemi sanat eserleri içerisinde benzer örneğine rastlanılmamıştır. Hasancıklı heykeli, yukarıda betimlemesini ve tarihlendirmesini yaptığımız Pazarcıklı Heykeline göre daha orantısız bir işlenişe sahip olması ve daha az Neo-Hitit sanatı özellikleri göstermesi bakımından daha erken bir tarihte yapılmış olma olasılığını akla getirmektedir. Boğazköy ve Alaca Höyük'deki anıtsal şehir kapılarının aslan ve sfenkslerinin dışında taş heykellere ait, özellikle insan biçimi heykellerden pek az örnek kalmıştır (Schachner, 2014: 534). Bunlar arasında Alaca Höyük heykeli günümüze kadar ulaşmış Hitit dönemi nadir serbest heykellerinden biridir (Schachner, 2014: 545-Fig. 11a/11b). Tam plastik işlenmiş bedenin yanı sıra başı yok olmuştur. İnsan boyunu aşan 2,10 m. yüksekliğindeki erkek heykeli kalkerden yontulmuş olup, uzun bir manto giymektedir. Hasancıklı'da bulunan heykelle aynı işlenişe sahip olan heykel Hitit sanatının sert üslubunu yansıtmaktadır (Darga, 1992, s. 97-98). Yine Hasancıklı heykeliyle benzer çizgilere sahip olan ve Tarsus Gözlükule kazılarında ortaya çıkarılan dağ kristalinden yapılmış, kolları göğüs üzerinde birleştirilmiş ayakları açıkta bırakan bir tören kıyafetiyle gösterilen heykelle benzer bir duruş pozisyonuna ve işlenişine sahiptir (Darga, 1992: 111-112-Res. 112).

Hitit imparatorluk döneminde kullanılan Yesemek Heykel Atölyesi pek çok tamamlanmamış eserle doludur. Hasancıklı bölgesine olan yakınlığını da göz önünde bulundurursak, bu bölgenin üretimi olan erken heykeltraşlık eserlerinden olma olasılığı yüksektir. Ancak heykelin ayak parmak detayları bize Assur etkisinin bölgede başladığı bir dönemde yapılmış olma olasılığını da ortaya koymaktadır. Erken dönem heykeltraşlık eserlerinin yer aldığı Yesemek heykeltraşlık atölyesinde yer alan dağ tanrılarına ait yüksek kabartmaların genel duruşuna geniş ve köşeli omuz yapısına, ellerin konumlandırılmasına bakıldığında büyük benzerlik göstermektedir. Yesemek'te yer alan bu eserin 13. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir (Darga, 1992: 111). Dolayısıyla bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda Hasancıklı heykelini 13. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıla yerleştirmek olasıdır. Hasancıklı heykelinin bu denli erken bir tarihe yerleştirilmiş olması Neo-Hitit dönemi heykeltraşlık eserlerinden ayrı bir üslup ve işlenişe sahip olmasından dolayıdır. Bu anlamda heykel Geleneksel Akım I (1050-850) örneklerinden dahi daha önce olmalıdır. Sonuç olarak Hasancıklı Heykelini Hitit sanatının en geç ya da Neo-Hitit sanatının en erken eserlerinden biri olarak görmek mümkündür. Bunun tam olarak tespit edilememesinin nedeni, Hasancıklı Heykeli ile stil kritiği yapılabilecek serbest heykellerin son derece az olmasıdır (Bkz: Şekil 2/2a; Çizim 2/2a)¹⁵.

345

Maraş Heykel Başı I¹⁶

Detaylı bir işçilikle hazırlanmış olan heykel başının vücut kısmı ele geçmemiştir. Heykelin başında yuvarlak basık bir başlık ve başı bütünüyle çevreleyen bir bant yer almaktadır. Yüz, ayrı bölümler halinde tek tek işlenmiş, bu bölümler farklı derinliklerle ayrılmıştır. Yüz ayrıntıları, taşın kavisli yüzeyine düz bir şekilde işlenmiştir. Heykel başında badem biçimli göz, iri büyük bir burun yapısı ve burun hattıyla birleşmiş kaş yapısı, yüze oranla küçük ince kapalı dudaklar ve yüze oranla büyük kulaklar vardır. Başın arka kısmı kırık olmasına rağmen ense üzerinde bulunan yuvarlak topuz, kulağın hemen önünden düşen sakal ve çenede spiral şeklindeki sakal bukleleri görülmektedir. Bununla beraber bıyık işlenmemiştir.

¹⁵Şekil 2/2a, Darga, 1992: 331; Çizim 2/2a, Ayşenur Pala.

¹⁶Envanter Numarası; Eski Şark Eserleri Müzesinde Envanter no: 9701.

Uzuvlarda ve yüzde belirli bir yuvarlaklık dikkati çekmektedir. Bu yuvarlaklaşma özelliğiyle Karkamış'ta ve Ain El Arap'ta¹⁷ bulunmuş olan kral heykeli ile de benzerlik göstermektedir (Orthman, 1970: 74-79). Heykelde yer alan iri badem göz, Semitik burun ve yuvarlak hatlarla belirlenmiş yüz organları Maraş'taki diğer eserlerle benzer olarak Kuzey Suriye-Arami etkisindedir (Darga, 1992: 319; Kavak, 2012: 44-Res. 55). Çıkıntılı kanca şeklindeki semitik burnun benzer bir örneğine Sam'al Zincirli'de ele geçirilen ve Arami etkisinin başlangıcının görüldüğü, Kral Kilamuwa (M.Ö. 832-810) ve oğlunun betimlendiği kabartmada rastlanmaktadır (Akurgal, 1966: 54-55). Bu büyük Semitik özellikli burun, Fenike etkisindeki Karatepe ortostatları ile de benzerlik göstermektedir. Ancak, Fenike etkisinden daha önce yapılmış 9. Yüzyıl kabartmaları ile de paralellik göstermektedir (Bachvarova, 2016, s. 383-384). Buna bağlı olarak Maraş Heykel Başının burun yapısı M.Ö. 9. Yüzyıl özelliklerini yansıttığı olasılık dahilindedir.

Sakalın kesik çizgilerle buklelere ayrıldığı heykel başı bu konuda Maraş B/20; D/1; B/3eserleri ile benzerlikler göstermektedir (Orthmann, 1971: Tafel 46 Maraş B/20, Tafel 48 Maraş D/1, Tafel 44 Maraş B/3). Bu erkek figürlerinde enine sıralı sakal dizilerinin alta kendi içinde döndürülerek yuvarlatılmış bir bukle ile tümlendiği, sakalın göğüs üzerinde düz bir şekilde sonlandığı uzun sık bir sakal yapısı görülmektedir (Akurgal, 1949: 27; Darga, 1992: 331; Tiryaki, 2010: 69). Heykelin takmış olduğu Frig giysisinin karakteristik özelliklerinden olan bu başlık, Gordion başlarında ve Boğazköy kulübesinin yanındaki çalgıcılar kabartmasındaki başlarda görülmektedir. Alnın ortasına kadar inen ve kulakları açık bırakan takke/ kalot tipi bir başlık türüdür. Bu başlık türü, M.Ö. 8. Yüzyılın sonlarında Karatepe kabartmalarında¹⁸ dikkatleri çekmiştir ve F. Işık tarafından ilk kez takke/ kalot tipi başlık olarak vurgulanmıştır (Işık, 1989, s. 10; Darga, 1992, s.346). Yine Karkamış'ta tespiti yapılan ancak yoğun tahribata uğramış heykelde bulunan başlıkla, Maraş Heykel başının başlığı benzer özellikler göstermektedir ve M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir (Orthmann, 1971: Tafel 34 Karkamış J/1; Gilibert, 2008: 159-Carchemish 1).

¹⁷Ain El Arap, Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinin güneyinde yer alan bir Suriye kentidir.

¹⁸Karatepe kabartmalarındaki başlıklar için bkz: Akurgal, 2005: 234, 235; Orthmann, 1971: Tafel 15Karatepe A/4, A/5, Tafel 16 Karatepe A/16, A/17, A/18, Tafel 17 Karatepe A/20, Tafel 18 Karatepe B/1, B/2, Tafel 19 Karatepe B/19, B/20.

Yine Darga'nın Zincirli II/Geç Hitit II olarak gruplandırıldığı stilin yerel Kuzey Suriye kökenli Hurri, Luvi, Arami¹⁹ ve diğer Sami kökenli halkların etkisinde kaldığı ve bu eserler etkisinde kabartmalı sanatta saç modellerinin değiştiği, enseden toplanan spiral biçimli saç topuzunun yerini sık bukleli saç modellerine bıraktığı ve giysi etek boylarının uzadığı ayaklarda ise çarıkların yerini sandaletin aldığı açıkça görülmektedir (Darga, 1992: 255-260). Heykelde yüzün bütün anatomik hatları kabartma olarak işlenmiştir. Ayrıca Maraş'ta ele geçirilen diğer Neo-Hitit Dönemi heykeltıraşlık eserlerinin baş kısımlarında gözlemlenen yumuşak baş konturları bu heykelde izlenmemekte ve saç sakal işleniş tekniklerinde Arami etkisine yakın özellikler görülebilmektedir. Arami etkisinin görülmeye başlandığı ilk eserlerde Zincirli Kralı Kilamuwa'dan itibaren (M.Ö. 832-810) farklı bir başlık stili ortaya konulmuş ve saç sakal sivilizasyonları değişmeye başlamıştır (Darga, 1992: 277-280; Akurgal, 2005: 197-200; Ünal, 2015, s.55).

Bu konuda benzer özellikler gösteren Maraş heykel başının tarihlendirilmesinde, Sam'al'da ortaya çıkarılan kral heykeli yardımcı olacaktır (Çeçen, 2007: 95). Aynı zamanda Maraş B/3, Maraş D/1 ve Maraş B/20 kabartmalarındaki stilistik özellikler Maraş Heykel Başını ile benzerlikler göstermektedir (Orthmann, 1971: Tafel 48 Maraş D/1, Tafel 46 Maraş B/20; Tiryaki, 2010: 75). Bu eserler ile Maraş heykel başının aralarındaki benzerliklerden dolayı, heykel başının M.Ö.9.yüzyılın sonlarına yerleştirilmesi mümkündür. Ancak başlığın Frig özellikleri göstermesi ve Karatepe eserlerindeki benzerliğinden dolayı heykel başını M.Ö. 8. yüzyılın ilk çeyreğine de tarihlemek mümkün olabilir. Bahsi geçen özelliklerden dolayı Heykel başının, Darga'nın; Geç Hitit Sanatı IIIb/ Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit biçemi ve Akurgal'ın; Aramlaşmış-Assurlaşmış-Fenikeleşmiş Geç Hitit Stili grubuna girmesi de muhtemeldir (Darga, 1992: 271-280; Akurgal, 2005: 195-209). (Bkz: Şekil 3/3a; Çizim 3/3a)²⁰.

Maraş Heykel Başını II²¹

Maraş Kalesi'nin güney tarafında yer alan mahalledeki evlerden birinin temel kazısı sırasında ortaya çıkarılan heykel başını, 24 cm. yüksekliğinde, 19 cm. genişliğindedir.

¹⁹ E. Akurgal, M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısında, Hitit sanatının etkili olduğu Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da, M.Ö. I. bin yıl başlarından itibaren güneyden gelen Sami göçleri ve Deniz Kavimleri etkisi ile sanatın değiştiğini söylemektedir. Bu anlamda bölge sanatını, 1) Geleneksel Hitit Stili I ve II. 2) Assurlaşmış Geç Hitit Stili. 3) Aramlaşmış-Assurlaşmış Geç Hitit Stili. 4) Aramlaşmış-Assurlaşmış-Fenikeleşmiş Geç Hitit Stili olarak gruplandırmaktadır. Akurgal, 2005: 195-200. Ayrıca bkz: Darga, 1992: 224.

²⁰Fotoğraf: Çağlar Akdağ; Çizim 3/3a, Ayşenur Pala.

²¹ Envanter no: 183.

Kahramanmaraş müzesinde sergilenmekte olan heykel başı bazalt üzerine küçük bölümlere ayrılarak kabartma şeklinde yapılmıştır.

Heykelin başında beş sıra dikey örgü bulunan hafif konik başlık ve başı bütünüyle çevreleyen bant bulunmaktadır. Başlıkta kulağın hemen üzerinden başlayan sağda ikive solda iki olmak üzere toplam dört adet boynuz motifi görülmektedir. Konik formlu başlık, alın kısmının üzerinde iki şeritli bant ile sonlandırılmıştır. Başlığın üst kısmı tahrip olmasına karşın Maraş'ta ve diğer bölgelerde görülen kabartmalar üzerindeki sivri çıkıntı betimi ile sonlandığı düşünülebilir. Sakçagözü'nde ele geçirilen bir kabartma üzerindeki aslan avı sahnesinde asker betiminde Assur dönemi ve M.Ö. 8. Yüzyıla kadar devam eden başlık örnek olarak gösterilebilir (Orthmann, 1971: Tafel 51 Sakçagözü B/1; Aygün, 2007: 257).

Kral betimlemelerinde de görülmekte olan boynuzlu başlık, çoğunlukla tanrısallık simgesi olması itibari ile Hitit Tanrı tasvirlerinde görülmektedir (Kapuci, 2014: 84). Ancak Geç Hitit Dönemi'nde Fırtına Tanrısı genellikle çift boynuzlu ve sivri uzun başlıkla tasvir edilmiş aynı zamanda Aramiler'e özgü kısa, konik, tepesinde sivri bir çıkıntı bulunan başlık ya da Assur tipi başlıklarla betimlenmiştir (Bingöl, 2010, s. 20). Bu başlık tipi Kral Kilamuva'dan (M.Ö. 832-810) itibaren ilk kez Zincirli'de ortaya çıkan başlık stilizasyonuna yakın özellikler göstermektedir (Akurgal, 1995: 99).

Hititlerde süslü sivri konik boynuzlu başlıklar Babil sanatından esinlenmiştir. Küçük Tanrı başlıklarında boynuz sayısı azken, büyük Tanrılarda ise çok sayıda işlenmiş olan boynuzlar bir tür rütbe işareti olarak görülmüştür (Akurgal, 1995: 85-86; Öz, 2015: 123). Boğazköy'de ele geçen I. Tuthaliya ve Şuppiluliuma ya ait kabartmalarda tanrısallaştırılmış krallar boynuzlu başlık taşır şekilde betimlenmiştir (Tiryaki, 2010: 100). Yine Hitit krallarının Fraktin Kaya Anıtı'nda olduğu gibi boynuzlu başlıkla betimlendiği bilinmektedir (Çoşkun, 2007: 11). Hitit geleneklerinde bir kral öldüğünde, onun anısını yaşatmak için, kabartmalarda kral boynuzlu başlık ve diğer tanrıların giydiği kıyafetlere benzer kıyafetlerle gösterilmektedir (Ensert, 2005: 297; Tiryaki, 2010: 61). Maraş Heykel başına ait başlık ise hafif konik olmakla birlikte üst kısma doğru konik bir şekilde incelmektedir. Bu başlık tipi ne Hitit nede Assur örnekleriyle benzerlik göstermez (Akurgal, 1995: 99). Maraş Heykel başındaki boynuzlar, Arami Kralı Panamuva

döneminde ait Zincirli'deki bir Hadad²² heykelinin başında gördüğümüz gibi Aramilere özgün biçimde düzenlenmiştir (Kapuci, 2014: 59). Zincirli'de Kilamuwa'dan itibaren yaklaşık M.Ö. 832-810 yıllarında ortaya çıkan bu başlık tipi, Neo-Hitit sanatına girmeye başlayan Arami etkisiyle oluşmuştur. Buna örnek olarak Zincirli dış kent duvarlarındaki Kral Kilamuwa ve büyük olasılıkla oğlu olan figürün bulunduğu kabartma gösterilir. Bu dönemden itibaren yoğun Arami etkisi başta Maraş olmak üzere diğer kent devletleri kültürünü de etkilemeye başlamıştır. Yine aynı dönemde Semitik kavimlerin güneyden gelip Kuzey Suriye ve Güney Anadolu Bölgesi'ne yayılımları sonucunda Neo-Hitit Sanatına Arami Kültürü'yle birlikte Fenike kültüründe egemen olmaya başlamıştır (Akurgal, 2005: 199).

Maraş Heykel Başında kulak, üst kısımda bir spiral formu çizerek alta doğru uzanıp, dairesel formda bir kulak memesi ile sonlanmaktadır. Yüzde, nispeten doğal işlenen göz, tek çizgi ile çerçeve içerisinde betimlenmiş olup iri badem formundadır. Göz üzerinde, hatları belirgin olamayan burun aksı ve göz çukurluğuyla verilmeye çalışılmış göz formuna paralel bir kaş bulunmaktadır. Baş, kısmen korunmuş hatları, belirgin göz ve kulak ile orantılı bir burun yapısına sahiptir. Göz, kaş, burun ve sakal işlenişi açısından, Maraş'ta ele geçirilmiş Assur etkili M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen stel üzerindeki Fırtına Tanrısı'na ve bu stelin arkasındaki kabartma insan figürüne benzemektedir (Jacobs, 1992: 108-110, Tafel 13-Nr.5). Heykelin iri badem gözleri, çıkıntılı burnu ve belirginleştirilmiş elmacık kemikleri ile Ninive'de bulunan Assur Kralı II. Asurbanipal'in steli ile benzerlikler göstermektedir (Ussishkin, 1969: Plate XI/ c.). Yanak kısmı, elmacık kemikleri belirginleştirilmiş bir biçimde doğala yakın verilmiştir. Ağız kısmı, tahrip olmasına karşın hatları izlenebilmekte ve burun ve dudak arasında bir boşluk olduğu anlaşılmaktadır. Bıyiksız olan heykel başının kulak hizasından başlayan sakalı, spiral buklelerden oluşmuştur. Bu bukleler çene altına doğru ilerleyerek konik bir şekilde inmekte ve sonlanmaktadır.

Heykel düz bir saç yapısına sahiptir. Başlığın altından ense hizasına doğru inen saç, küçük bir saç topuzu ile sonlandırılmıştır. Heykelin saç stilizasyonu ise Akurgal'ın Geleneksel Akım II'nin temsilcileri olan kurban taşıyıcıları ve müzik sahnelerinde görülen insan figürlerinin enselerindeki küçük saç topuzlarına yakın özellikler

²²Tanrı Hadad; Baal ya da Bel isimleriyle bilinen Semitik bir tanrıdır. Sayce, 1895: 56.

göstermektedir. Bu saç tipi ise II. Sargon Dönemi saç stili özellikleri gösterir. Yine aynı saç stili III. Tiglatpileser (M.Ö. 745-717) döneminde yapıldığı anlaşılan Kargamış savaş arabalarındaki insan figürlerinde de görülmektedir (Orthmann, 1971: Tafel 24, Karkemiş C/5, Karkemis C/7). Heykelin yüz hatlarında Geleneksel Akım II de olduğu gibi iri ve badem şeklinde bir göz, kartal burnu denilen zarif biçimli büyük bir burun, düzgün bir ağız yapısı ve dudaklarla orantılı çene yapısı bulunmaktadır (Akurgal, 1995, s. 97). Heykelin saç sakal yapısı Arami-Assur etkisinde olmakla birlikte, bıyiksız oluşu Hitit geleneğinin devam ettiğini göstermektedir (Akurgal, 1995: 99). Arami-Assur etkisinde kalan saç ve sakal yapısının işlenişinin benzer bir örneği Niğde Bor-Altunhisar yolunun kuzeyindeki Pınarbaşı Höyüğü yakınlarında köylüler tarafından bulunan Fırtına Tanrısı Tarhunza'nın betimlendiği stelde de görülmektedir. Ancak bu steldeki tanrının saçı, Maraş heykel başından farklı olarak, atkuyruğu şeklinde helezon biçimli ve daha uzun verilmiştir (Ünal, 2015: 54).

Darga'nın Geç Hitit Sanatı II/ Assur etkisi gösteren Geç Hitit biçiminde (850 -800) bahsettiği özellikler, Malatya "arabalı aslan", "geyik avı" kabartmaları, "yemek sahnesinde yer alan insan ve hayvan" betimlerinde gördüğü uzuvlardaki yuvarlaklaşma bu heykel başında da izlenmektedir (Darga,1992: 239; Orthmann, 2002: 275-Nr. 155; Taşçı, 2011: 189; Pınarcık v.d. 2017: 405-406). Bu yuvarlaklaşma özelliği Maraş Heykel BaşI ve verdiğimiz diğer örneklerde olduğu gibi Kuzey Suriye-Arami etkisindedir.

Heykelin yüz hatlarının ve organlarının iyi belirtilmiş olması, Geç Hitit Sanatı II / Kargamış IIb biçem grubuna dahil olan, Haberciler Duvarı Kabartmalı Ortostat'ındaki hayvanları zapt eden kahramanın yüz hatlarıyla benzerlik göstermektedir (Darga, 1992: 246). Arami biçem özelliklerinin egemen olduğu Maraş Heykel BaşI, Malatya hükümdar başları ve Louvre Müzesi'ndeki Kargamış Kral Heykeli ile Arami biçeminin uygulanmış olduğu ilk yapılara bakılarak, bunların hepsinin M.Ö. 9. yüzyılın sonu ile 8.yüzyılın başlarına ait olması gerektiği düşünülmüştür (Darga, 1992: 332). Maraş Heykel BaşI II'nin tarihlenmesine yardımcı olması açısından önemli bilgiler vermekte olan bu eserlerle kıyaslama yapacak olursak, heykel başının sözünü ettiğimiz diğer hükümdar başlarına oranla daha erken bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bu

değerlendirme ile Maraş Heykel Başı II'yi M.Ö. 9. yüzyıl içine yerleştirmek doğru olacaktır (Bkz: Şekil 4/4a; Çizim 4/4a)²³.

---

²³ Şekil 4/4a, Fotoğraf: Çağlar Akdağ;Çizim 4/4a, Ayşenur Pala.

Sonuç

Gurgum'un taht silsilesine bakıldığında, M.Ö 8. yüzyılın sonunda Mutallu ile son bulunduğu anlaşılmaktadır. Astuwaramansa ise sadece adı bilinen ilk kraldır. Buna karşın Gurgum'un gerçekten ilk kralı olup olmadığı muallak bir durumdur. İncelen heykel torso ve başlarının üzerlerindeki ikonografik izlerden de yola çıkarak, bunların çok yüksek olasılıkla Gurgum krallarına ait olduğu söylenebilir. Assur kaynakları ve özellikle Maraş Aslanı üzerindeki Luwice yazıt, Gurgum kralları hakkında M.Ö. 10, 9 ve 8. yüzyıllarla ilgili çok kısa bilgiler vermektedir. Bu durumla bağlantılı olarak stilistik açıdan incelenen ve genellikle M.Ö. 9. yüzyıl ile 8. yüzyılın başına tarihlenen Maraş örnekleri, bilinen Gurgum krallarından II. Muwattali, II. Halparuntas ya da II. Larama'ya ait olabilir. Bunlardan sadece Hasancıklı Heykeli'nin çok daha erken bir döneme ait olduğu bellidir. Bununla birlikte heykel gerçekten de Gurgum Heykeltraşlığı'nın ilk örneklerinden biri ise, Gurgum kral soyunu Astuwaramansa'dan yaklaşık 1,5 asır önceye çekmek bile mümkün olabilir. Ayrıca, Hasancıklı ve Pazarcık heykellerinin Maraş merkez dışında bulunması, Gurgum topraklarının territoriumunu belirlemede da yardımcı olabilecek niteliktedir. İncelen Maraş örnekleri üzerinde elde edilen en önemli sonuç ise, üzerlerinde yoğun Assur etkilerini barındırmalarıdır.

Kaynakça

Akçay, A. (2011). Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akurgal, E. (1966) The Art Of Greece-Its Origins in the Mediterranean and Near East. Art of The World. New York: Crown Publishers Inc.

Akurgal, E. (1949). Spaethethitische Bildkunst. Ankara: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi. Arkeoloji Enstitüsü.

Akurgal, E. (1995). Hatti ve Hitit Uygarlıkları, İzmir: Tükelmat A.Ş.

Akurgal, E. (2005). Anadolu Kültür Tarihi. Ankara: Tübitak Yayınları.

Alparslan, M. (2011). Gurgum Krallığı. Arkeo Atlas Özel Koleksiyon-Tarih Öncesinden Demir Çağına Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. 375-377.

Anspacher, A. S. (1912). Tiglath Pileser III. New York: Columbia University Press.

Aygün, Ç. Ö. (2007). Neo-Hittite Helmets and Their Depictions. SOMA: Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, İstanbul Technical University, 24 and 29 April.

Bachvarova, M.R. (2016). From Hittite to Homer- The Anatolian Background of Ancient Greek Epic. United Kingdom-Cambridge: Cambridge University Press.

Bingöl, G. (2010). Demir Çağı'nda Anadolu'da Fırtına Tanrısı İnancı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bryce, T. (2012). The World of the Neo-Hittite Kingdoms A Political and Military History. New York: Oxford University Press.

Carter, E. (1994). Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project. Ankara: XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 331-343.

Collins, B. (2007). The Hittites and Their World. Atlanta: Society of Biblical Literature Archaeology and Biblical Studies, no: 7.

Coşkun, İ. (2007). Hitit Sanatında Litus Tasvirleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çeçen, H. 2007. Anadolu'daki Arami Krallıkları ve Arami Kültürü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Darga, A. M. (1992). Hitit Sanatı. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları: 56

Dinçol, A. M. (2000). Geç Hititler. Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I , 128.

Eker, F. (2013). Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış. KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10 (2), 25-38.

Gilibert, A. (2008). Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance: the Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE, Vol: 2. Berlin: Walter de Gruyter Gmb H&Co. KG.

Giusfredi, F. (2010). Sources for a Socio-Economic History of The Neo-Hittite States Universitätsverlag-Heidelberg, : Imprime en Allemagne Printed in Germans.

Grayson A.K. (2002a). Assyrians Rulers of The Early First Millennium BC I (1114-859 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods. Vol 2. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

Grayson A.K. (2002b). Assyrians Rulers of The Early First Millennium BC II (858-745 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Vol 3. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.

Hawkins, J. D. (2000a). Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. 1, Inscriptions of the Iron Age, Part 1, TextIntroduction, Karatepe, Karkamis, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene. New York: De Gruyte.

Hawkins, J. D. (2000b). Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscription, Inscriptions of the Iron Ages, Volume 1 Part 3. New York: De Gruyte.

Hawkins, J.D. (2002). Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I- Anadolu ve Kuzey Suriye'de Geç Hitit Krallıkları Tarihçesine Genel Bakış (Yaklaşık M.Ö. 1180-700). Hititler ve Hitit İmparatorluğu-1000 Tanrılı Halk içinde (s.56-61). W. Jacob (Director). Deutschland: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu.

Işık, F. (1989). Batı Uygarlığının Kökeni Erken Demir çağ Doğu-Batı Kültür Sanat İlişkilerinde Anadolu. *Türk Arkeoloji Dergisi* 28, 1-40.

Jacobs, B.;Messerschmidt, W. (1992). Archaologische Interpretationzu der Stele aus Maraş, *Epigraphica Anatolica*. E. Akurgal, R. Merkelbach, S. Şahin, H. Veters (Ed.). Österreichische Akademie Der Wissenschaften Rheinisch-Westfälische Akademie Der Wissenschaften Türk Tarih Kurumu.

Kah-JinKuan, J. (1995). Neo-Assyrian Historical Inscriptions and Syria-Palestine. Hong Kong: Alliance Bible Seminary.

Konyar, E. (2010). Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2010. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* (30), 26-28.

Kavak, A. (2012). Eskiçağ'da Maraş. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kapuci, U. (2014). Kahramanmaraş Müzesi'nden Geç Hitit Çağı'na Ait Hava Tanrısı Stellerinin Stilistik ve İkonografik Açından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lie, A. G. (1929). The Inscriptions of Sargon II King of Assyria, Part 1- The Annals. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner 13, ruejacob.

Luckenbill, D.D. (1926). Ancient Records of Assyria and Babylonis-Historical Records of Assyria, From The Earliest Times to Sargon Vol: I. Chicago-Illinois: The University of Chicago Press.

Luckenbill, D.D. (1927). Ancient Records of Assyria and Babylonis-Historical Records of Assyria, From Sargon To The End Vol: II. Chicago-Illinois: The University of Chicago Press.

Olmstead, A. (1923). History of Assyria. New York: Printed By Charles Scribner's Son.

Orthmann, W. (1971). Untersuchungen Zur Spathethitischen Kunst. Deutschland: Rudolf Habelt Verlag Bonn.

Orthmann, W. (2002). Kontinuitat und neue Einflüsse-Die Entwicklung der spathethitischen Kunst zwischen 1200 und 700 v. Chr. Die Hethiter Und Ihr Reich Das

Volk Der 1000 Götter (p. 274-281).W. Jacob (Director). Deutschland: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu.

Öz,N.D. (2015). Yazmacılık Sanatımız İçinde Hitit Eserlerinin Yorumu. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Eser Metni. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Pınarcık, P. (2016). Geç Hitit Dönemi'nde Çukurova Bölgesi. Akron 13. Eskiçağ Yazıları 10. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 63-99.

Pınarcık, P., Gökce, B., Ayakan, S. (2017). Geç Hitit Dönemi Tasvir Sanatında Betimlenmiş Av Sahneleri Üzerine Bir Değerlendirme. P. Pınarcık, B. Gökce, M. S. Erkek, S. Coşgun-Kandal (Ed.). Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan içinde (s. 389-412). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Pritchard, J. (1969). Ancient Near Eastern Text-Relating to the Old Testament. Princeton-New Jersey: Princeton University Press.

Roaf, M. (1996). Mezopotamya ve Eski Yakındoğu-Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi. Z. Kılıç (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Schachner, A. (2014). Hitit Sanatının Gelişimi ve Toplumsal İşlevlerine Dair. M. Doğan-Alparslan ve M. Alparslan (Ed.). Hititler-Bir Anadolu İmparatorluğu içinde (s.534-563). İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Sevin, V. (2010). Assur Resim Sanatı II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Stiebing, W. (2009). Ancient Near Eastern History and Culture. New York: by Pearson Education, Inc.

Taşçı, F. (2011). Melid Krallığı (M.Ö. 1200-640). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Thuesen, I. (2002). The Neo-Hittite City-states. M. H. Hansen (Ed.). A Comparative Study of Six City-State Cultures: an Investigation. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. 43-55.

Tiryaki, S. G. (2010). Erken Demir çağ Gurgum (=Kahramanmaraş) Kabartmalı Mezar Taşları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ussishkin, D. (1969). TheDate of the Neo-Hittite Enclosure in Karatepe. *Anatolian Studies*, Vol. 19. 121-137.

Ürkmez, Ö. (2014). Eski Çağ'da Maraş ya da Marqāsti Germanicia. *KSÜ-Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2), 67-95.

Ürkmez, Ö. (2016). Astuwaramanza. *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*. C.1: 354-355. Kahramanmaraş: Ksu Yayınları.

Ürkmez, Ö. (2017a). Marqāš/Maraş'ın Neo-Hitit Heykeltraşlığında Dinsel/Tanrısal Figürler. *Uluslararası Sempozyum: Antikçağda Maraş. !7-18 Kasım 2017 Kahramanmaraş*. (Baskıda).

Ürkmez, Ö. (2017b). Değişen Anadolu'nun Değişmeyen Mekânı: Öteki Dünya. Gökhan Coşkun (Ed.), *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan* (s. 201-213).Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.

Winckler, H. (1907). *The History of Babylonia and Assyria*. New York: By Charles Scribner's Son.

Şekil 1: Pazarcık Heykeli

Şekil 1a

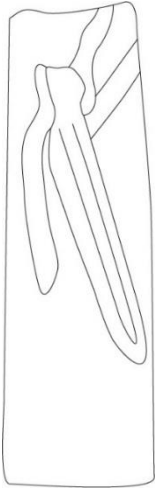
Şekil 1b

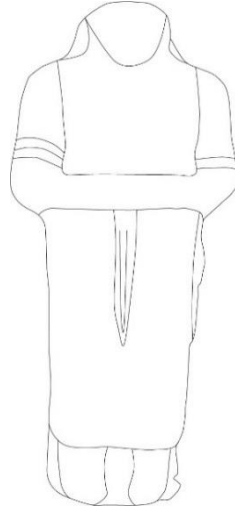
Şekil 1c

358

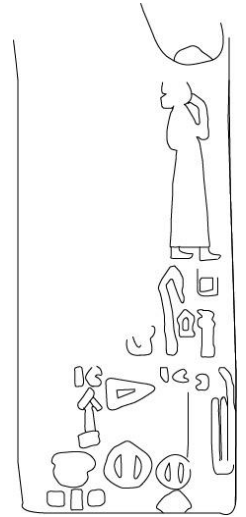
Çizim 1: Pazarcık Heykeli

Çizim 1a

Çizim 1b

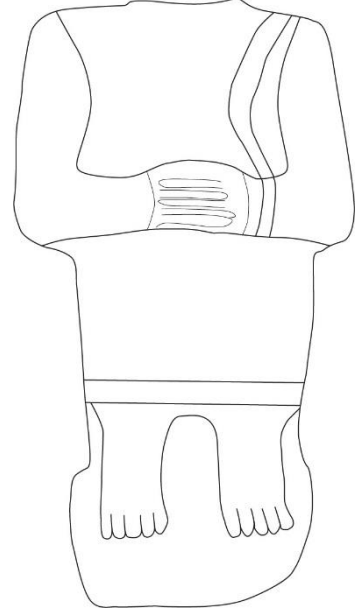
Çizim 1c

Şekil 2: Hasancıklı Heykeli

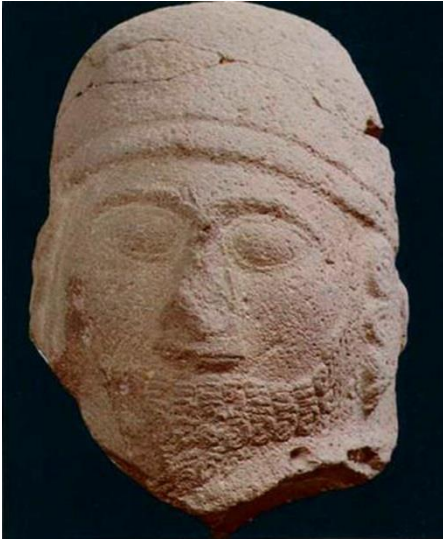
Şekil 2a

Çizim 2: Hasancıklı Heykeli

Çizim 2a

Şekil 3: Maraş Heykel Başı I

Şekil 3a

Çizim 3: Maraş Heykel Başı I

Çizim 3a

Şekil 4: Maraş Heykel Başı II

Şekil 4a

Çizim 4: Maraş Heykel Başı II

Çizim 4a